

תועבת הגאווה

חטאת סדום

"ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד". סדום ועמורה היו לשם דבר למושג הרשעה בדברי ימי העולם, והפיכתן נחשבת לביטוי המוחשי ביותר לחרב הדין והצדק המונפת מעל ראשם של רשעים ומהרסי עולם. אמנם, אם נהרהר בדבר נמצא שלא הרבה ידוע לנו מתוך הפסוקים על תוכנה של רשעת סדום. אילו חטאים נוראים מזכים את עושיהם בכינוי "רעים וחטאים לה' מאד"?

רבותינו לומדים משתי לשונות הגנאי שני תחומים של רוע – בגוף ובממון. יש אומרים "רעים בגופם וחטאים בממונם", ויש מהפכים את הסדר כך שלא נודע איזה מגופי עבירה חמור יותר^א.

חטאי הממון של סדום מפורסמים בדברי חז"ל^ב, המפליגים לתאר את קמצנותם ורוע עינם של הסדומיים ואת סלידתם הקיצונית ממעשי צדקה והכנסת אורחים. חטאי הגוף מפורסמים פחות, אך דווקא הם רמוזים בפסוקים: "הוציאם אלינו ונדעה אתם!"

אם נצרף את פשט הפסוק לרקע המתווסף לנו מדברי חז"ל, נמצא בפסוק זה הן את הרוע והן את החטא: אנשי סדום ראו בחומרה רבה את העזתו של לוט לשנות ממנהג המקום ולהכניס אורחים לביתו, ולמען יראו וייראו ביקשו להתעלל בהם במשכב זכור^ג.

מקור אחר שממנו ניתן ללמוד על אופי חטאת סדום הוא נבואת תוכחתו של יחזקאל לירושלים, המתייחסת באופן נדיר למסופר בתורה ומוסיפה להבנת הדברים:

הנה זה היה עֶוֹן סְדֹם אַחֻתְךָ גֵּאוֹן שִׁבְעַת לַחֵם וְשִׁלּוֹת הַשֶּׁקֶט הִיָּה לָהּ וּלְבִנוֹתֶיהָ, וַיֵּד עֵנִי וַאֲבִיוֹן לֹא הִחֲזִיקָהּ. וּתְגַבְהִינָה וּתְעַשִּׂינָה תוֹעֵבָה לִפְנֵי וַאֲסִיר אֶתְהֵן כַּאֲשֶׁר רָאִיתִי.^ד

אם הפסוק צירף את חטאי הממון לחטאי הגוף, הרי טעמו בצדו – תיאור השתלשלות המעשה כפי שהיה. אך על הנביא קשה, שכן בנבואתו הוא מתאר את ההתרחשות מצדה

א. ראה רש"י ואונקלוס על-פי הגמרא בסנהדרין קט, א. וראה עיון יעקב שם.

ב. בראשית רבה מט: ו; שם נ: ג-ד.

ג. רש"י יט ה.

ד. יחזקאל טז מט-נ.

הפנימי וחושף את שורשיהם הסמויים של מעשי הרשעה, ואם כן הרי הוא מערב מין בשאינו מינו: פתח ב"ותגבהינה", המוסב לכאורה על רישא דקרא – חטאי ממון, הקשורים בגבהות לב שאינה פתוחה להבחין במצוקתו של עני ואביון – וסיים ב"ותעשינה תועבה לפני", הרומז לאותה עבירה מגונה ובלתי טבעית שהתורה מכנה בלשון "תועבה הוא".¹ מה לגאווה אצל התועבה?¹

הגאווה שבתועבה

הסברה האנושית הפשוטה גורסת, אפוא, שגם אם מניעת החסד והעין הרעה מגונות עד מאוד, לכדי "תועבה" – ביטוי המיוחס למעשה המהפך סדרי בראשית – אינן מגיעות. האומנם? אפשר שרבותינו בעלי המשנה חלקו בדבר:

ארבע מידות באדם: האומר שלי שלי ושליך שלך – זו מידה בינונית, ויש אומרים זו מידת סדום. שלי שלך ושליך שלי – עם הארץ. שלי שלך ושליך שלך – חסיד. שלי שלי ושליך שלי – רשע.²

מסתבר שאותה מידה הנחשבת בעיני שיטה אחת למידה בינונית, אדם שדלתו אינה פתוחה בפני כל דכפין אך גם אינו מבקש לגזול ולחמוס את זולתו, נחשבת בעיני שיטה אחרת לחיקוי של רשעת סדום. כיצד ייתכן הדבר?

בפנימיות, המדד שבו קבועות אותן ארבע מידות שונות של חסד הוא מדד תחושת ה"אני" של האדם.³ בקצהו האחד של מדד זה נמצאת מידת הענווה, ובקצהו האחר – מידת הגאווה. ככל שאדם מעמיד את עצמו במרכז, בבחינת "אני ואפסי עוד"⁴, כך הוא הולך ומתרחק מרעיון הנתינה לזולתו ממה ש"שלו". ולעומת זאת, ככל שהוא מתמקד בזולתו ומרפה את אחיזתו הרכושנית, כך הוא פתוח יותר לאפשרות שממונו נתון בידו כפיקדון מאת הזן ומפרנס לכול, ועליו לנהוג בו בהתאם לרצונו.

ה. ויקרא יח כב.

ו. יש לציין את תשובתו של רבי יצחק עראמה, שכתב שחטאה העיקרי של סדום התבטא בחקיקת חוקים בלתי מוסריים בענייני מניעת צדקה וחסד, ואילו משכב זכור שימש בידם רק כאמצעי הרתעה שנועד לכלות רגלם של אורחים מעירים (עקדת יצחק וירא, שער עשרים, הובאו דבריו לעיל בעמ' 100). לפי ביאור זה מובן מדוע אותה גבהות, שנוכרה בהקשר לחטאי הממון, נסמכת גם לתועבת הסטייה בענייני הגוף. אמנם מאמר זה צועד בדרך אחרת, כדלהלן.

ז. אבות ה: י.

ח. או כדברי מרן הרב זצ"ל: "הרגשת עצמו יותר מדאי, שהיא חטאת סדום, 'לתאוה יבקש נפרד'... כל זמן שיימשך אחר הערב לחושיו בלבד, הנה הוא נפרד לעצמו" (עין אי"ה ברכות א: מו).

ט. ישעיהו מז ח.

אם "אני" ו"אני" ו"אני", כי אז מה פתאום שאתן משלי, ממה שעבדתי עבורו, ממה שיצרתי בעשר אצבעותיי, לחברי שלא טרח ולא יגע ובכלל – אינו "אני"? המחשבה הזו, שאנשים נאורים מתביישים לבטאה בקול רם (אף שאפשר שהיא מנחה את הלך מחשבתם), התפתחה בסדום לכלל משנה אידיאולוגית סדורה של "מידת סדום", משנה שזכתה לביטוי רשמי בחקיקה ובאכיפה. מעתה, נקל להבין את הדעה שמבקשת להיזהר בפושרין של "שלי שלי ושלך שלך", לאחר שמניעת החסד כבר נידונה ברותחין קבל עם ועולם.

כיצד כל זה קשור לענייננו?

אם אמנם שורש מניעת החסד הוא בגבהות הלב, בהעמדת ה"אני" במרכז, כי אז קצרה הדרך להבין את הקשר בין חטאי הממון הסדומיים ובין חטאי הגוף של "ונדעה אתם".

הדגם שמתווה התורה ליחסי הגוף הוא במסגרת קשר של נישואין, שהוא הדוגמה המובהקת ביותר לנתינה ולאחריות הדדית, קשר המכוון מראשיתו לקיום מצוות "פרו ורבו", לסידורו של תא משפחתי יציב וליישוב העולם. במסגרת הקשר הזה באים לידי ביטוי כל הצדדים שבמציאות האדם – צדדים נשמתיים, נפשיים ואף גופניים כדרך כל הארץ – אולם האחרונים טפלים ונכללים בראשונים ואף מקבלים מהם את מאפייניהם העיקריים: אהבה, אחריות, חסד ונתינה. הבעל מהווה משען נפשי וכלכלי עבור אישתו, אישה היא מאור עולמו של בעלה¹, שני ההורים כאחד נותנים ללא גבול לילדיהם וכך מדור לדור.

המערכת הנפלאה הזו היא הטבע הפשוט והישר שבו ברא ה' את האדם, עד כדי כך שחכמים רואים בחילולו סטייה מדרך הטבע – ממש כמו אותה נטייה הפוכה שדעתם של רוב בני אדם קצה בה. כך בגמרא על הפסוק "על כן יעזב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד"²: "ודבק" – ולא בזכר; 'באשתו' – ולא באשת חברו"³.

מנגד, המכנה המשותף לכל פרשת העריות הוא העמדת ה"אני" במרכז, כמקבל שאינו מחויב לנתינה כלשהי. קשה מכולם משכב זכור, שכולו תאוה עקרה שאין לה פרות.

י. וראה עין-אי"ה ברכות א: מו: "כי הלא זה חטאת סדום, להיות פונה רק לתאוות גופם, ולא פנו גם כן אל ראשי יסודי המוסר המוטבעים באדם הישר, 'גאון שבעת לחם וגו' ויד עני ואביון לא החזיקה'. והנה הנטייה אחרי הערב אל החושים, מעיבה טבעו של אדם ונוטלת ממנו הרגשותיו הנעלות, שראשיתן הוא החסד והרחמים".

יא. ראה סנהדרין כב, א.

יב. בראשית ב כד.

יג. סנהדרין נח, א (וכך נפסק להלכה ברמב"ם, הלכות איסורי-ביאה יד: י). וראה דברי מרן הרב זצ"ל (שמונה-קבצים א: תקצד), שזיהוי הקשר הנשמתי הטבעי שבין איש לאישתו התגלה עוד בשעה שהיו "שניהם ערומים ולא יתבששו", ומכאן ששמירתו ואיסור חילולו אינם חלק ממערכת החוקים הנימוסיים (=הסכמיים) שנבעו מאותה בושה, אלא "דבר עמוק, מוטבע בשורש נשמתו של אדם".

בין חסד גאה לחסד עניי

קודם להפיכת סדום מובאת בתורה השיחה שבה הודיע ה' לאברהם את תכניתו, וקודם לה – מעין הצצה מעבר לפרגוד, למחשבה האלוקית אודות אברהם כמי ש"יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט". בכך מקדימה התורה את רפואת העולם למכתו, ומעמידה לנוכח רשעת סדום את מודל החסד הטהור והמוחלט של אברהם אבינו.

אם על איסורי העריות השונים אמר הרמב"ן שבעטיים הקיאה הארץ הקדושה את הגויים^ד, הרי החסד המיוחד הזה הוא הזכות שבה אנו יורשים את הארץ. ייחודו של החסד הזה, שהוא סימן היכר לבניו של אברהם, כדברי הרמב"ם: "שהצדקה סימן לצדיק זרע אברהם אבינו"^ט, הוא בענוותו.

גם בחסד מידות שונות, הנבדלות זו מזו על-פי המידה שבה מעורב בהן "אני" בעל נוכחות חזקה וגאה. מול ביתו של אברהם, שחינך את בניו ואת אחריו לחוש בכאבו של עני ולמלא את חסרונו, ניצב חסד גויי שעליו אמר שלמה בחכמתו – "חסד לאָמים חטאת"^{טז}.

איזהו חסד שמעורב אף הוא בחטאת – ואולי אפילו בשורש נסתר לאותה חטאת שבפרשתנו, היא "חטאת סדום"? זהו חסד שאינו נובע מהרגשת חסרונו של הזולת או מן התחושה שאין זכות גדולה יותר מן הנתינה, ו"יותר ממה שבעל-הבית עושה עם העני, העני עושה עם בעל-הבית"^{יז}, אלא מתוך התנשאות יהירה המתכבדת בקלונו של עני ומוסיפה לעצמה כבוד על-ידי התייפייפות פטרונית ונאצלת^{יח}.

אפשר שבכך יובן מדוע בלב פרשת עריות, המנוגדת בתכלית למושג החסד, אנו מוצאים את הביטוי "חסד הוא"^{יט} (ביחס לקשרי אח ואחות). יש מעשה הנראה בחיצוניות כחסד גדול, ובאמת אין הוא מכוון כלפי חוץ, למילוי חסרונו של המקבל, אלא כלפי פנים – להעצמת הנותן^כ.

יד. ראה בפירושו לויקרא יח כה.

טו. רמב"ם, הלכות מתנות-עניים י: א.

טז. משלי יד לד.

יז. ויקרא רבה לד: ח.

יח. וראה דברי ספר חסידים (אות מד) על הפסוק "כי את כל מעשה האלקים יביא במשפט על כל נעלם אם טוב ואם רע" (קהלת יב יד): "זה הנותן צדקה לעני בפרהסיא, על טוב זה הוא עומד בדין, לפי שמביישו".

יט. ויקרא כ יז.

כ. אבן בוחן לסוגי החסד השונים יכולה להיות ההלכה המחייבת להשלים חסרונו של עשיר שירד מנכסיו על-פי קנה המידה של רגילותו הקודמת: "לפי מה שחסר העני אתה מצווה ליתן לו... אפילו היה דרכו של זה העני לרכוב על הסוס ועבד רץ לפניו, והעני וירד מנכסיו, קונין לו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו, שנאמר: 'די מחסרו אשר יחסר לו'" (רמב"ם, הלכות מתנות-עניים ז: ג).

דרכם של הצדיקים הטהורים

תרבות סדום לא עברה מן העולם יחד עם הפיכתה, ולצער הלב לא קשה לראות כיצד שורשיה עושים פרי באושים גם במחוזותינו. הלך הרוח האנוכי, "שלי שלי ושלך שלך", מקשיח את הלבבות ואוטם אותם לא רק בפני כאבו וצרכיו של הזולת אלא גם בפני אורחות חיים בריאים ונכונים. אין זה סוד שבקרב פלחי אוכלוסייה בלתי מבוטלים הפכו קשרי נישואין למושג שאינו עוד מובן מאליו, ולעומת זאת שיבושים ועיוותים שונים זוכים לבוא בציבור בלחץ "מעצבי דעת קהל" שונים^{כא}.

אם כן, השאלה המתדפקת על דלתנו היא כיצד יש להתמודד עם הרוח הרעה הזו. עונה על כך מרן הרב זצ"ל:

והנה בנוהג שבעולם כשישנן מלחמות של דעות, ישנם כאלה שהם מתנגדים לאיזו שיטה אבל התנגדותם היא רק בשלילה, מפני שמוצאים את הרעות הבאות ממנה, אבל כל זמן שלא ימלאו ידם לבנות שיטה אחרת שתנהיג את העולם בדרך רצוי וטוב ממנה, עוד לא השלימה את המבוקש. על כן באשר לסדום הייתה שיטה מדינית של שנאת חסד וקבעו על ידי זה הנהגה מסודרת, אם כן מי שחלק עליהם אין די לו רק בשלילת שיטתם, כי אם צריך להעמיד שיטה משוכללת ראויה להנהגה מדינית על-פי דרכי החסד. וזאת הייתה מידתו של אברהם, שתיקן את החסד בדרך קבוע ומסודר, כמו שנאמר עליו: "אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריי ושמר דרך ה' לעשות צדקה ומשפט".

כא. שיבוש אחד נוגע ישירות לאותה תועבה שנכרכה בשמה של סדום, שנתבשמה בין לילה והפכה לגאווה הצועדת בראש חוצות. אותם אומללים שנלכדו ברשתה אינם נוהגים כדבר חז"ל "חציף עליי מאן דמפרש חטאיה, שנאמר 'אשרי נשוי פשע כסוי חטאה'" (ברכות לד, ב). ועיין חגיגה טז, א ובתוס' שם ד"ה ויעשה), אלא קוראים בעזות לתת לקשריהם תוקף רשמי של זוגיות לכל דבר. שיבוש אחר בתחום אחר הוא התביעה ההולכת ומתגברת לאפשר הבאת ילדים על-ידי אישה רווקה, או על-ידי שתי נשים החיות יחד. במבט ראשון, היינו יכולים למצוא בתביעה זו משהו מתקנתה של התועבה הקודמת. הנה, במקום שישנם המבקשים לחיות את כל חייהם ללא מחויבות כלשהי ליישוב העולם והפרייתו, באות נשים אלו ומבקשות להשתלב – למרות תפיסתן השונה – בחסד הגדול הזה. אך זהו מבט שטחי מאוד. אין אנו צריכים להיות פסיכולוגים דגולים כדי לחזות מראש את החוסר שיחווה ילד כזה, שיגדל בלי דמות אב. שאיפת חסד יש כאן, אך לא חסד טהור אלא חסד שבמרכזו ה"אני" וצרכיו – "חסד לאָמים חטאת" (וראה דברי הב"ח בריש אבן-העזר: "אל יעלה על לב כי גם בלא נישואין אפשר בקיום פרייה ורבייה כשיעשה עם נשים דרך זנות... שלזה אמר לא טוב היות האדם לבדו כלומר אין טוב שיהא האדם מתבודד עם האישה כמו בהמהות שהן מתבודדים, ואין הנקבות מיוחדות לזכרים, אלא שעשה לו עזר שתהא מיוחדת לו ודבקה עמו, וכמו שכתוב: 'ודבק באשתו' (בראשית ב כד), וזהו דווקא דרך נישואין ולא דרך זנות").

הוא הדין לכל התנגדות הראויה להיות מצד דרך האמת והצדק אל דרך הרשע והשקר, שצריכה שלא להסתפק בשלילה כי אם בקביעות עניינים חיוביים של דרכי האמת ההפוך מדרך השקר, לאמור: זה הדרך לכו בו. כערך מידתו של אברהם אבינו, העומדת בניגוד של פועל נגד סדום וחפצה.^{כב}

התגובה הטבעית הנובעת מלב חם היא המחאה החריפה, המבקשת להקיא את הרע ולבערו מן הארץ, ולא פחות מכך להושיט יד למי שנלכד בגאוותו ולהעמידו על רגליו כך שיוכל לחיות חיים בריאים ומלאי אושר אמיתי. ואכן, אין ספק שיש מקום למחאה כזאת. בפרט כשהחטאים אינם נעשים בהצנע או למצער ברשות היחיד, אלא מתפרצים בחוצפה ומבקשים לעצב בצביונם את "השיטה המדינית" בכללה. אדרבה, ידועים דברי בעל ספר העקדה שהסיבה העיקרית לעונש החמור שבא על סדום היה שחטאיה לא היו חטאי יחידים אלא "חטאת ציבור"^{כג}, הנהגה מסודרת הקבועה בחוק.

אמנם, מלמד מרן הרב זצ"ל, בצד התועלת שבדרך המחאה, יש לדעת שאין זו הדרך שבה יש להשקיע את מירב המאמצים. אם יש בעולם שיטה של שלילה, כי אז יש לייסד כנגדה שיטה של חיוב. אם ישנה הנהגה מסודרת של תועבה וחטאת, צריכים יראי ה' לבסס מערכת שלמה של חוקי חיים נכונים וצדיקים.

מתוך כך, המשוימה המוטלת על כתפינו היא לחזק את עולם התורה, להיטיב את דרכי החינוך, להגביר את אורו של מוסד הנישואין באמצעות הסברה והדרכה נכונה ולהוסיף בכל מישורי החברה והחיים צדקה וחסד.

אותם דברים עצמם ידועים בצורתם התמציתית:

הצדיקים הטהורים אינם קובלים על הרשעה, אלא מוסיפים צדק. אינם קובלים על הכפירה, אלא מוסיפים אמונה. אינם קובלים על הבערות, אלא מוסיפים חכמה.^{כד}

המעין שם ייווכח שדרכם של אותם צדיקים טהורים היא להוסיף את כל האורות היקרים הללו בעיקר בעצמם, ולא באחרים, ומתוך דוגמתם האישית מתרוממים גם הסובבים אותם. אף אנו נשתדל ללכת בדרכי אבותינו ובדרכי הצדיקים הטהורים שבכל הדורות. נוסיף צדק, אמונה וחכמה בעצמנו, ובעזרתו יתברך נזכה לראות בעינינו איך מעט מן האור דוחה הרבה מן החושך.

כב. עין אי"ה ברכות ט: יב.

כג. וראה לעיל, עמ' 96, במאמרנו "חטאת הקהל".

כד. ערפילי טהר, עמ' לט.